

26. Паначин Ф. Г. Педагогическое образование в России : историко-педагогические очерки / Ф. Г. Паначин. – М. : Педагогика, 1974. – 215 с.
27. Сперанский Н. Борьба за школу : из прошлого и настоящего на Западе и в России / Н. Сперанский. – М. : М. и С. Сабашниковы, 1910. – 238 с.
28. Филоненко Т. В. Развитие школьного образования в России в начале XX века / Т. В. Филоненко // Вопросы истории. – 2004. – № 9. – С. 137-140.
29. Шмид Е. История средних учебных заведений в России / Е. Шмид. – СПб. : Тип. Балашова, 1878. – 684 с.

Субботіна І.В.

УДК 314.8(477.75),,1959-2001”

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ КРИМУ В 1959-2001 РР.

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАГАЛЬНИХ ПЕРЕПИСІВ НАСЕЛЕННЯ)

При вивченні історії суспільства на особливу увагу заслуговує дослідження демографічної історії, яка є важливою складовою суспільно-історичного процесу. Аналіз динаміки чисельності населення регіонів України має не лише теоретичну значущість, а й високу практичну цінність. Актуальність дослідження зумовлена надзвичайно гострою демографічною ситуацією, яка склалася за останнє десятиріччя. Хоча зменшення темпів росту населення – процес цілком закономірний, навіть, як вважають деякі дослідники, бажаний для досягнення "гармонії чисельності мешканців певної території" [1, с. 36], демографічна криза може загрожувати "самому подальшому існуванню населення нашої країни в досягнутій суспільній якості" [8, с. 9].

Найвагоміший досвід у вивченні соціально-демографічних процесів в Україні накопичений у працях провідних вітчизняних демографів. Фундаментальним дослідженням демографічного розвитку України та її регіонів наприкінці ХХ ст. є колективна монографія, підготовлена співробітниками відділу демографії та відтворення трудових ресурсів Інституту економіки НАН під науковим керівництвом В.С. Стещенко [1]. У книзі проаналізовані теоретико-методологічні та методичні засади вивчення кризових феноменів, зокрема, депопуляції, надана загальна характеристика передумов її виникнення. Втім, тенденції демографічних процесів в Криму вивчені лише епізодично, в контексті оцінки демографічних втрат південного регіону країни в період з 1989 по 1999 рр. [1, с. 395-414].

Окреме місце у системі сучасного аналізу проблеми посідає монографія, підготовлена колективом Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та фахівцями Державного комітету статистики України за науковою редакцією І.Ф. Кураса та С.І. Пирожкова [7]. Основними завданнями видання стали презентація теоретико-методологічних та методичних питань проведення перепису населення, обробки та аналізу його результатів, а також розробка на їх основі концептуальних засад державної демографічної політики для окремих регіонів країни, включаючи АР Крим [7, с. 485-493]. Однак автори не ставили за мету здійснення системного дослідження соціально-демографічного розвитку регіонів України в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Сучасний етап вивчення проблеми характеризується широким тематичним спектром досліджуваних питань щодо динаміки демографічної структури населення Криму. Зростання інтересу до проблеми було спричинене швидкими темпами поширення демографічної кризи, що обумовило необхідність її всебічного дослідження. В статтях і роботах, присвячених демографічній ситуації в АР Крим, що опубліковані за останні декілька років, досліджуються сучасні тенденції демографічного розвитку регіону [19], аналізуються основні демографічні показники за даними загальних переписів населення 1970-2001 рр. [13], пропонується методика регіональних досліджень демографічної ситуації [2], вивчаються механізми державного управління демографічними процесами [9]. При цьому зберігається тенденція абсолютного переважання праць, написаних економістами, демографами, географами.

Слід зазначити, що хоча історична демографія вже тривалий час визнається однією з провідних галузей наук про народонаселення, історичній науці і досі бракує належної уваги до фундаментального осмислення демографічних процесів на різних етапах розвитку українського суспільства. Наукових праць, наближених до історико-демографічного змісту, в яких би вивчався період 50-80-х рр. ХХ ст. існує мало, майже повністю відсутні регіональні історико-демографічні дослідження, які мають виняткове значення для розуміння демографічних процесів. В різних регіонах демографічна криза має свої особливості. Узагальнені, середні по країні показники, згладжують гостроту демографічної ситуації в цілому [1, с. 388]. Повне і достовірне уявлення про хід демографічної історії, демографічні втрати України дозволяють отримати лише регіональні дослідження.

Метою статті є визначення, на основі комплексного аналізу статистичних джерел, закономірностей і наслідків соціально-демографічних процесів, які відбувалися в Автономній Республіці Крим у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Дане дослідження є спробою привернути увагу істориків до вивчення демографічного розвитку України та її регіонів.

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. в Україні був відновлений довоєнний рівень чисельності населення, завершилися основні адміністративно-територіальні зміни, в минулому залишилися голодомор, репресії, депортації народів, стабілізувалися міграційні процеси. Втім, вже в 1960-і рр., незважаючи на відсутність соціальних потрясінь, окреслилося широке коло соціально-демографічних проблем. Незважаючи на те, що за період з 1959 по 1989 рр. загальна чисельність мешканців УРСР збільшилася з 41720,6 тис. до 51452 тис.

осіб, остаточний перехід республіки до так званої "європейської моделі" демографічного відтворення призвів до уповільнення темпів росту населення. Перехід до простого (а в подальшому – до звуженого) типу відтворення населення спостерігався майже в усіх регіонах республіки. При цьому найбільш сприятливою для демографічного розвитку була ситуація в західних, південних та південно-східних областях УРСР.

Найшвидшими темпами зростало населення Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської і Кримської областей. Зокрема, Крим характеризувався найвищими в республіці темпами росту населення. Лише за період з 1959 по 1970 рр. чисельність населення Кримської області зросла у півтора рази (з 1181,8 тис. до 1797,0 тис. осіб) [3, с.15]. У подальшому темпи росту населення півострову уповільнилися, але аж до кінця 1980-х рр. продовжували залишатися найбільшими в республіці. В 1989 р. чисельність постійного населення Криму становила 2430,5 тис. осіб, що вдвічі перевищувало показник 1959 р. [10, с.32].

Однак слід зауважити, що така ситуація була викликана передусім особливостями міграційних процесів в Україні. Поширена за радянських часів форма розподілу трудових ресурсів шляхом укладання договорів господарських організацій з колгоспами, колгоспниками, одноосібниками сприяла забезпеченню робочої силою південних та східних областей УРСР, Казахської та Російської республік. При цьому для Кримської області встановлювалися найбільші плани прийому переселенців [15, арк. 2]. Крім того, тисячі сімей самостійно прибували до Криму з різних союзних республік [15, арк. 21].

Середньорічне додатне сальдо міграції у Кримській області в період з 1959 по 1968 рр. складало 27,4%, що майже у 20 разів перевищувало аналогічний показник по всій республіці. В наступні десятиріччя притік мігрантів зменшився (з 1979 по 1988 рр. загальна чисельність мігрантів склала 132 тис. осіб), однак аж до 1993 р. сальдо міграції залишалося найбільшим в Україні [6, с. 16-39; 13, с. 8].

Переселення молодих подружніх пар репродуктивного віку до Криму впливало на природний приріст населення в області, показники якого протягом 1960-80-х рр. були значно вищими за середні по республіці. Крім того, на відміну від інших областей півдня України, Кримська область характеризувалася низькими показниками смертності. Позитивно на динаміку чисельності населення Криму впливав і той факт, що майже весь приплив робочої сили в 1960-70 рр. акумулювався у сільській місцевості. За 1959 - 2001 рр. темпи росту чисельності сільського населення становили 179,2%, міського - 166,8% (в Україні зазначені показники склали відповідно 70,1 і 170,2%) [розраховано за: 3, с. 15; 12, с. 30-41]. Слід додати, що якщо на Херсонщині переміщення здебільшого відбувалися у межах області, внаслідок укрупнення сільських населених пунктів, у кримські села населення прибувало безпосередньо з інших регіонів УРСР [18, арк. 166]. Відомо, що урбанізаційні процеси призводять до суттєвих змін у генеративних установах мігруючих до міст селян. Тому міграція сільського населення України до колгоспів та радгоспів Криму позитивно вплинула на демографічний розвиток області.

Необхідно додати, що переселення, як організовані, так і стихійні, мають й негативні наслідки, тому стимулювання міграції до Криму, всупереч ствердженням деяких дослідників, не в змозі вирішити демографічні проблеми. Не слід забувати про те, що перерозподіл робочої сили у 1950-80-х рр. призвів до демографічного "знекровлення" центральних та північних областей України і став однією з причин формування в них найгостріших проявів сучасної демографічної кризи, а залучення мігрантів з інших країн, може суттєво змінити етнічний склад регіону. Крім того, міграція, навіть обертова, негативно впливає на демоситуацію в країні, внаслідок зменшення показників народжуваності серед переселенців, які, стикаючись з труднощами під час переселення, тимчасово відкладають народження дітей.

Слід також враховувати здатність регіону забезпечити новоприбулих житлом і роботою. За радянських часів держава могла принаймні гарантувати працевлаштування. Тим не менш, навіть за умов державного регулювання і фінансування міграції, підприємства і господарства півдня республіки зазвичай були невідготтованими до прийому робочої сили. Як свідчать архівні дані, працівників розміщували у холодних, антисанітарних приміщеннях, в яких протікав дах, обвалювалася штукатурка, а із-за відсутності сараїв худоба знаходилася в одних кімнатах з людьми. Нестача питної води та низька оплата праці призводили до масового від'їзду сімей переселенців [15, арк. 5]. Зрозуміло, що така ситуація негативно позначалася на демографічному розвитку як Криму, так і республіці в цілому. Втім, навіть за таких умов, організовані переміщення робочої сили республіки на південь України не припинялися аж до 1980-х рр. [17, арк. 118].

Врешті-решт механічний приріст не може довго слугувати основним джерелом збільшення населення регіону. Тому, коли в 1980-і рр. почали менш активно застосовуватися оргнабори, демографічна ситуація на Кримському півострові різко погіршилася. Системна криза 90-х рр. ХХ ст. лише поглибила існуючі проблеми, і стала однією з головних причин депопуляції.

Сприятлива для демографічного розвитку регіону статеві-вікова структура, яка склалася за рахунок мігрантів генеративного віку та їх дітей, поступово почала деформуватися. До 1979 р. частка осіб віком 60 років і старше в Кримській області не перевищувала 12% (за шкалою Е. Россега визначається як "переддень старості"). Відносно високий показник питомої ваги дітей у віці 0-14 років та низький показник частки осіб у віці 60 років і старше були пов'язані із значним міграційним припливом молоді, особливо у 1950-60-ті рр. Однак вже в 1989 р. населення області дійшло етапу демографічної старості. За даними перепису 2001 р. питома вага осіб похилого віку склала 20,2%, дітей - 15,9% (в Україні - відповідно – 21,4 та 16,5%) [розраховано за: 3, с.34-35; 4, с. 506-508; 10, с. 32-34; 12, с. 30-41]. З 1989 по 2001 рр. темпи постаріння населення були вищими, ніж у попередні роки, а сам процес протікав в Криму більш інтенсивно, ніж в цілому по країні. Демографічна ситуація погіршилася і внаслідок зменшення питомої ваги дітей. Отже,

зменшення міграційного припливу зумовило досить швидке постаріння населення півострову як "знизу" (скорочення чисельності дітей), так і "зверху" (зростання чисельності старих).

Репатріація кримських татар, які відрізнялися порівняно високими показниками народжуваності, загальна міграційна привабливість півострову, певною мірою загальмували розвиток демографічної кризи. Незважаючи на це, вже з 1992 р. кількість померлих у Криму почала перевищувати кількість народжених. Міграційний приплив ще деякий час продовжував компенсувати природне зменшення населення. У 1989-1993 рр. саме Крим характеризувався найвищим додатним сальдо міграції, яке у 1990-1992 рр. наближалось до 18‰ і перевищувало республіканський показник у 3,5-9 разів [розраховано за: 6, с. 16-39]. При цьому в селах Криму, з 1989 по 1992 рр. сальдо міграції дорівнювало 21,8-29,2‰, що дало змогу запобігти депопуляції сільського населення Криму і, навіть, посприяло його чисельному зростанню. У порівнянні з демографічними процесами в Чернігівській, Вінницькій, Сумській областях тощо ситуацію в Криму можна характеризувати як порівнянно сприятливу.

Починаючи з 1994 р., механічний приріст вже не компенсував природного зменшення населення. Збереження високих показників смертності, зменшення народжуваності в подальшому може загрожувати повною депопуляцією. За період з 1989 по 2001 рр. населення Криму зменшилося з 2430,5 тис. до 2401,2 тис. осіб (з урахуванням Севастопольської міськради). Після розпаду Радянського Союзу Крим втратив своє виняткове (в демографічному сенсі) становище і автономній республіці довелося зіткнутися з усіма проявами демографічної кризи, які довгий час оминали регіон.

Суттєвий вплив на сучасну демоситуацію в Криму здійснює цілий комплекс процесів: шлюбність, народжуваність, смертність, стан здоров'я та міграційні зрушення населення тощо. Дані загальних переписів населення свідчать про інтенсивне зменшення кількості зареєстрованих та незареєстрованих шлюбів, зростання кількості розлучень [11, с. 22-23]. Збільшується середній вік вступу до шлюбу, що позначається на показниках народжуваності. За даними перепису населення 2001 р. середній вік осіб, які уклали шлюб в АР Крим становив 31,41 років у чоловіків та 28, 21 у жінок [6, с.144]. Велика кількість абортів не тільки безпосередньо впливає на показники народжуваності, але й призводить до погіршення стану здоров'я жінок, зокрема, до безпліддя. В 1994 р. на 100 родів в АР Крим припадало 219,6 абортів (для порівняння, в Україні зазначений показник складав 153,1, в Тернопільській області – 46,8) [5, с. 158; 6, с. 232]. На початку 2000-х рр. ситуація покращилась, тим не менш, статистика свідчить, що й досі на кожні пологи в Криму припадає один аборт, занадто високим залишається рівень смертності немовлят. Починаючи з 2000 р. у Криму зафіксоване зростання кількості ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД [6, с. 224-225].

І все ж надія на стабілізацію демографічної ситуації в Криму існує. З 2002 р. міграційне сальдо в АР Крим знов стало додатним [6, с. 16-39]. Позитивно на демографічну ситуацію вплинули і державні заходи щодо підтримки дітонародження, зокрема надання допомоги при народженні дитини, що збільшило кількість народжених в 2005, 2006 рр. [19, с.2].

Однак, незважаючи на те, що АР Крим відноситься до групи регіонів з відносно сприятливою демографічною ситуацією, починаючи з 1990-х рр. існує тенденція до її погіршення. Зменшення народжуваності, зростання смертності, зміна векторів механічного руху населення призвели до демографічної кризи, а також до значної деформації статеві-вікового складу населення. При цьому слід враховувати, що несприятливі тенденції в демографічному відтворенні в АР Крим викликані не лише зменшенням обсягу міграцій, соціально-економічною кризою, а й цілком об'єктивними процесами. Зниження природного приросту, внаслідок свідомого обмеження народжуваності, спостерігається майже в усіх розвинутих країнах світу, і викликано передусім зміною соціального статусу жінки, підвищенням рівня зайнятості. І хоча демографічний розвиток України, і Криму, зокрема, підпорядкований відповідним закономірностям, відсутність зваженої демографічної політики може значно погіршити ситуацію.

Виходячи з наявної демографічної ситуації важливими завданнями демографічного розвитку АР Крим є підвищення якості життя, створення консультацій з питань сім'ї і шлюбу, пропаганда дітонародження, забезпечення ефективної профілактики поширення інфекційних захворювань, проведення фундаментальних демографічних досліджень, результати яких повинні бути враховані при формуванні основних напрямів державної соціально-демографічної політики. Серед перспективних напрямів дослідницької діяльності у зазначеному контексті є вивчення історії шлюбності, сім'ї, демографічної поведінки кримчан; аналіз демографічних наслідків організованих переміщень робочої сили; дослідження регіональних аспектів демографічної політики в Україні.

Джерела та література:

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / наук. ред. В. Стешенко; НАН України, Ін-т економіки. – К., 2001. – 560 с.
2. Зайцева С. В. Использование демографических показателей в системе управления территориальным развитием региона / С. В. Зайцева // Культура народов Причерноморья. – 1997. – № 2. – С. 33-34.
3. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М. : Госстатиздат, 1963. – 216 с.
4. Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 г. – М. : ЦСУ СССР, 1989. – Т. 2. – Ч. 2 : Пол, возраст и состояние в браке населения СССР, союзных и автономных республик, краёв и областей. – С. 433-781.
5. Населення України, 1995 рік : демографічний щорічник / Мін-во статистики України. – К., 1997. – 913 с.
6. Населення України, 2002 рік : демографічний щорічник / Держкомстат України. – К., 2003. – 317 с.

7. Перший Всеукраїнський перепис населення : історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / за ред. : І. Ф. Кураса, С. І. Пірожкова. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 558 с.
8. Піскунов В. До з'ясування чинників сучасної кризи демореальності в Україні / В. Піскунов; НАН України, Ін-т економіки. – К., 1999. – 100 с.
9. Сімоненко В. В. Механізми державного управління демографічними процесами в Автономній Республіці Крим : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.02 / В. В. Сімоненко; Академія муніципального управління. – К., 2008. – 20 с.
10. Склад населення Української РСР за статтю і віком на 12 січня 1989 р. (за даними перепису населення 1989 року) / Мін-во статистики Української РСР. – К., 1991. – 310 с.
11. Склад населення України за шлюбним станом (За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року) / Держ. комітет статистики України. – К., 2003. – 216 с.
12. Статеві-віковий склад населення України (За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року) / Держ. комітет статистики України. – К., 2003. – 402 с.
13. Страчкова Н. В. Проблемы демографического развития рекреационных районов АР Крым / Н. В. Страчкова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 55. – Т. 3. – С. 42-46.
14. Численность населения Украинской ССР на 12 января 1989 г. (по данным Всесоюзной переписи населения) / Гос. комитет Украинской ССР по статистике. – К., 1990. – 84 с.
15. Центральний державний архів органів влади і управління України (далі - ЦДАВО). – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 93 : Переписка с ЦК КП Украины и Советом Министров Украинской ССР по вопросам выполнения планов организованного набора рабочих и переселения по УССР за 1959 год [19.01 - 14.11. 1959]. – 54 арк.
16. ЦДАВО. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 97 : Протокол республиканского совещания по вопросам мер по обеспечению выполнения плана переселения и хозяйственного устройства переселенцев в областях Украинской ССР в 1960 году и выполнения постановления Совета Министров Украинской ССР № 1512 от 26 сентября 1959 года "Об оказании помощи предприятиям и стройкам в комплектовании специалистами и квалифицированными рабочими", состоявшегося 13-14 ноября 1959 года в г. Киеве. [13.11-14.11.1959]. – 22 арк.
17. ЦДАВО. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 1027 : Переписка с ЦК КП Украины, Советом Министров УССР о ходе правительственных постановлений о распределении и использовании трудовых ресурсов УССР. [04.01-11.06.1980]. – 145 арк.
18. ЦДАВО. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 1053 : Переписка с ЦК КП Украины, Советом Министров УССР, Госпланом УССР и Госкомтрудом СССР [17.01-21.06.1980]. – 167 арк.
19. Швець О. Б. Аналіз сучасних демографічних тенденцій в АР Крим: за підсумками 2007 року : [Електронний ресурс] / О. Б. Швець. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/January/07.htm>

Тамамян Н.В.

УДК 272 (091)+(477.75)

ПОЛЬСКИЕ ВЫПУСКНИКИ ТИРАСПОЛЬСКОЙ РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ДУХОВНОЙ СЕМИНАРИИ И ИХ РОЛЬ В ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ КАТОЛИКОВ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ.

«22 июля (3 августа) 1847 года в Риме был заключен конкордат между Российской Империей и Святейшим Престолом. Согласно одному из пунктов этого соглашения, в России создавалась «новая епархия Херсонская, заключающая в себе область Бессарабскую, губернии Херсонскую, Екатеринославскую, Саратовскую, Таврическую и Астраханскую и земли, составляющие Закавказский край» [1]. Так появляется Тираспольская Римско-католическая епархия, а при ней – Тираспольская Римско-католическая Духовная Семинария., которая задумывалась как среднее учебное заведение для подготовки римско-католического духовенства для нужд католических приходов при немецких колониях в Российской Империи. Так как первые немецкие колонисты были по вероисповеданию католиками, а не лютеранами, то существовала большая потребность именно в католическом духовенстве. В связи с некоторыми проблемами в процессе обучения, некоторое количество выпускников являлось поляками по происхождению, что очень выгодно сказалось на Таврической губернии.

Цель статьи – отобразить деятельность выпускников польского происхождения Тираспольской Римско-католической Духовной Семинарии, показать их религиозную и просветительскую деятельность, влияние на жизнь католиков Таврической губернии, а так же отношение к их действиям со стороны Таврического губернского правления.

Определенная часть данной проблематики, касающаяся истории создания и деятельности Тираспольской Римско-католической Духовной Семинарии была освещена на сайте, посвященному истории немцев Поволжья [3]. Тираспольской Римско-католической епархии посвящена статья Пономарева В [1]. История католического костёла города Севастополя и его первого настоятеля упоминается в статье Л.В. Спесивцевой [2]. Исследование польской ученой Małgorzaty Czapska [4] основано на изучении еженедельника «KRAJ», который освящал жизнь поляков на территории Крыма. Основным источником